

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Staroczeskie rękopisy w Bibliotece Narodowej w Wiedniu¹

Prezentowana praca to analiza czterech czeskich rękopisów dotyczących rytuału koronacyjnego królów czeskich (A: wiedeński rękopis nr 619 – rok 1396, B: wiedeński rękopis nr 581 – ok. 1475 r., C: wiedeński rękopis nr 2618 – 1472 r., D: praski rękopis nr V B 24 – 2 poł. XV w.), przechowywanych w Austriackiej Bibliotece Narodowej w Wiedniu. Niniejsza monografia stanowi pierwsze krytyczne wydanie staroczeskich zapisów obrzędu koronacji królów czeskich (po cztery dostępne rękopisy z Wiednia i Pragi). Ludwig Stuchlik, opracowując manuskrypty, dokonuje ich analizy pod względem języka i treści. Dzięki temu stworzył on publikację, która w sposób kompletny i krytyczny ukazuje zachowane w Bibliotece Narodowej w Austrii staroczeskie rękopisy. Autor bowiem nie tylko postawił sobie za cel przybliżenie współczesnemu czytelnikowi analizowanych manuskryptów (w formie transliteracji i słowniczka), ale także na ich podstawie chciał prześledzić rozwój języka czeskiego XIV i XV wieku. Z tego względu pracę otwiera krótki wstęp, po którym następuje transkrypcja czeskich rękopisów, słowniczek zawierający 1393 leksemów (łącznie z niemieckimi i łacińskimi odpowiednikami), a następnie analiza poziomów fonetyczno-graficznego i morfologicznego języka tychże rękopisów. W części końcowej znajdują się oprócz literatury przedmiotu także załączniki: przyjęte w pracy zasady transliteracji, opis rozwoju rytuału koronacyjnego wraz z tabelarycznym wykazem, ilustracje analizowanych rękopisów oraz krótkie streszczenie w języku niemieckim, czeskim i angielskim. W trakcie analizy języka tekstów okazało się, że dla rękopisów istnieją trzy źródła językowe (A, B + C, E + D). Trzeba tu jednak dodać, że najważniejszym celem publikacji było prześledzenie normy gramatycznej języka czeskiego w XIV i XV wieku.

Pierwsze badania nad słowiańskimi rękopisami zgromadzonymi w austriackich bibliotekach przeprowadził profesor Instytutu Filologii Słowiańskiej i Starożytności Uniwersytetu w Wiedniu (Institut für Slawische Philologie und Altertumskunde an der Universität Wien) prof. Josef Hamm. Dał on także impuls do badania kolejnych manuskryptów. Wówczas przeszukano 241 bibliotek klasztornych, a efekty tych intensywnych prac zostały opublikowane w formie katalogu (*Glagolitische und Kyrelli-*

¹ Ludwig Stuchlik, *Die alttschechische Handschriften zur Krönungsordnung der böhmischen Könige*, Kiel: Solivagus, 2014, 468 s., ISBN 978–3–943025–16–3.

sche Handschriften in Österreich) w 1975 roku przez zespół kierowany przez Gerharda Birkfellnera. Jego uzupełnieniem był katalog opracowany przez Karla Schwarzenberga (*Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften in ÖNB*). Tam właśnie znalazły się dokumenty opisujące rytuał koronacyjny królów czeskich. Zwłaszcza dokumenty dotyczące Karola IV zwróciły uwagę również badaczy austriackich.

Rękopisy te wydały się ważne nie tylko ze względów historycznych, ale także językowych. Zawierają bowiem słownictwo określonej epoki uwiecznione albo wprost w tekście, albo w formie glos (w tekstach łacińskich). Ludwig Stuchlik postanowił wybrać spośród tych rękopisów 6 tekstów, pochodzących z różnych okresów, i poddać je analizie, przy czym wszystkie podzielono na 6 grup, odpowiadających następującym okresom czasowym: A – do 1300 r., B – 1300–1350 r., C – 1350–1380 r., D – 1380–1410, E – 1410–1450 r., F – 1450–1500 r. Ze względu na fakt, że teksty te stanowią zbiór o wielkości 200 000 stron (kart), autor musiał ograniczyć swoje badania do reprezentatywnego wyboru staroczeskich manuskryptów. W ten sposób włączył się on w prowadzone w Zakładzie Historii Języka Czeskiego Instytutu Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR) prace nad słownikiem staroczeskim.

Książka Ludwiga Stuchlika składa się z 6 rozdziałów. W pierwszych dwóch (*Einleitung*, s. 13–24; oraz *Kodikologisches (Beschreibung der Quellen, Ursprung, Aufbewahrungsorte, Realien)*, s. 25–41) autor opisuje historię, źródła i pochodzenie analizowanych manuskryptów. Tę wiedzę poszerza o dane historyczne i lingwistyczne, zawarte w pracach Josefa Emlera, Josefa Cibulki, Johanna Losertha, Augusta Legis-Glückseliga, Josefa Hrabáka, Pavla Šafaříka, Waltera Schamschuli, Jana Jakubca, Arne Nováka, Jaroslava Vlčka, Josefa Mühlbergera i Emila Smetánki (rozdział 3. *Bisherige Publikationen zur alttschechischen Krönungsordnung: kritische Betrachtungen und Beobachtungen zu existierenden Beschreibungen und Bearbeitungen*, s. 42–62). Po tym szczegółowym wprowadzeniu autor przedstawia transkrypcję analizowanych rękopisów (rozdział 4. *Die Transkription und die Übertragungen der Handschriften A, B, C, D und E*). Właściwa analiza staroczeskich manuskryptów znajduje się w rozdziałach 5 (*Vergleichendes Glossar unter Einbeziehung der Handschriften A, B, C, D, G*, s. 217–340) i 6 (*Sprachliche Charakteristik der 4 alttschechischen Handschriften (A, B, C, D)*, s. 341–414). Całość została wzbogacona 6 załącznikami, wśród których znajdują się reprodukcje ważniejszych fragmentów analizowanych kodeksów.

Rozdział leksykalny tworzy słownik, dla którego punktem wyjścia jest leksyka pierwszego rękopisu z 1396 roku – Codex 619 ÖNB. W ten sposób powstało 7300 kart hasłowych według wzoru: transkrybowane hasło, lokalizacja, ekwiwalent niemiecki, ekwiwalent łaciński (znajdujący się w Codexie G), określenie formy fleksyj-

nej w poszczególnych kodeksach: Codex 619 (z 1396 r.), Codex 581 (z 2 połowy XV wieku), Codex Series nova 2618 (z 1472 roku) i Codex VN24 Pragm (z 1466 r.). Aby ułatwić wydzielanie leksemów hasłowych w każdym z kodeksów, autor podzielił Codex 619 na 32 części, podobnie jak to uczynili wcześniej Emler (1878) i Cibulka (1941) w swoich opracowaniach staroczeskich rękopisów. Jeżeli zaś w tych grupach nie było odpowiedniego wyrazu łacińskiego, dla tego wyrazu hasłowego w tym przypadku nie podawano odpowiednika łacińskiego (podobnie jak to ma miejsce w Codex 556 Wien lub w pracy Emlera). W przypadku, gdy w jednym z 4 staroczeskich kodeksów brakuje wyrazu hasłowego, autor podaje jego odwołanie do innych części. Ostatecznie na słownik składają się 1393 hasła z rozkładem częstości poszczególnych liter: A – 27, B – 39, C – 17, Ā – 16, D – 67, E – 3, F – 2, G – 5, H – 26, CH – 12, I – 8, J – 25, K – 76, L – 19, M – 60, N – 95, O – 111, P – 208, Q – 1, R – 44, S – 139, Š – 17, T – 52, U – 60, V – 143, Y – 1, Z – 100, Ž – 20. Wśród nich znajdują się odnośniki, a także kilka wyrazów obcych (wyrazów łacińskich), które nie mają źródła w czeskiej leksyce.

Dokonując analizy języka czeskiego powyższych starodruków, Ludwig Stuchlik skupił się na następujących zagadnieniach: historyczno-gramatyczne wzajemne porządkowanie źródeł, zakwalifikowanie ich do określonego etapu rozwoju języka czeskiego według uzyskanych danych i weryfikacja gramatycznych (i innych) prawidłowości w porównaniu do wcześniej opisanych i ogólnie przyjętych zasad gramatyki historycznej języka czeskiego (tu uwzględniono gramatyki historyczne Gebauera 1894, 1898a i b, 1929 i Trávníčka 1935, 1956a, przy czym autor korzystał z wersji poprawionej i uzupełnionej przez zespół: Komárek (1958), Vážný (1968), Dostál (1967) i Trávníček (1956b), wydanej i wznawianej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku jako podręcznik dla studentów, oraz uwzględniono tu także słownik staroczeski Gebauera 1970 i nowsze wydania). Na podstawie dokonanej analizy językowej Ludwig Stuchlik potwierdził wiek dokumentów. Ponadto w oparciu o przeprowadzone badania autor doszedł m.in. do następujących wniosków:

1. Nie wszystkie znaki graficzne występują w równym stopniu w poszczególnych kodeksach. Tylko kilka znaków diakrytycznych można znaleźć w kodeksie A (1396), a już w B, C i D są bardziej powszechne. Wszystkie cztery rękopisy są „młodsze typu”, a jedynie kilka znaków tzw. „starszego typu” można znaleźć w rękopisie A, np. w kodeksie D fonem [j] jest zapisany tylko grafemem *i*, w A, B i C zapisywano go grafemem *y* i *i*.
2. Zmiana *e* > *ě*, *a* (notowana od XII wieku) w kodeksie C jest jeszcze niekonsekwentna.
3. Zmiana *u* > *i* (notowana od XIV w.) jest tu niepotwierdzona.
4. Formy deklinacyjne w znacznym stopniu odpowiadają formom typowym dla danego okresu rozwoju języka czeskiego, nie ma tu znaczących różnic.

5. Alternacja w 2. os. sg. (formy imperatywu) *-i/-ø* jest równomiernie rozłożona (78 potwierżeń dla *-i*, 101 potwierżeń dla *-ø*), formy czasów przeszłych prostych – aorystu i imperfektu są praktycznie nieobecne.
6. Zgodnie z przeprowadzonymi przez Ludwiga Stuchlika badaniami co do frekwencji inwersji i innych zmian w zakresie składni w zasadzie można powiedzieć, że kodeksy A i B są bliższe łacińskiemu źródłu niż C i D, w których widać, że skrypcy podeszli do tego problemu subiektywnie.
7. Czas powstania rękopisu A jest określany niemal wyłącznie na podstawie słownictwa archaicznego, w manuskryptach B, C i D pojawia się znacznie mniej archaizmów; w kodeksie B i C ponad 75% leksyki starszej zastąpiono młodszą, w rękopisie D zaś nawet ponad 90%.
8. Analiza pokrewieństwa rękopisów F i G z rękopisami A, B, C i D z dużym prawdopodobieństwem pozwala na stwierdzenie, że podczas koronacji Karola IV (1347) używano oryginalnego druku pisanego łaciną, chociaż analizowane rękopisy nieznacznie się różnią od skodyfikowanych wersji F i G (rękopis krakowski F z 1374 roku i wiedeński rękopis G po 1378 roku). Pierwsze tłumaczenie (rękopis A) powstał w 1396 roku najprawdopodobniej w oparciu o manuskrypt G, przy czym tłumacz mógł znać również rękopis F.

Omawiana praca bardzo wiele wnosi w badania średniowiecznej czeszczyzny. Autor bowiem opisał nie tylko system języka czeskiego, ale przede wszystkim opracował obszerny słownik leksemów staroczeskich z podaniem znaczenia, pochodzenia, charakterystyki gramatycznej, wariantów graficznych oraz lokalizacji tekstowej. Wiele z tych wyrazów znajduje potwierdzenie w innych tekstach staroczeskich, ale istnieją też takie, które pojawiają się tylko w analizowanych przez Ludwiga Stuchlika manuskryptach. Z tego względu niniejsza monografia jest bardzo cenną pracą dla historyków języka. Ponadto podkreślić należy, że zastosowana tutaj i precyzyjnie przeprowadzona metoda badań diachronicznych może być wzorem dla innych badaczy staroczeskich rękopisów.

Literatura

- Dostál A., 1967, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl II/2. *Tvarosloví (Časování)*, Praha.
- Emler J., 1878, *Spisové cisaře Karla IV. Na oslavu 500-leté památky jeho*. In: *Serie »Památky staré literatury české – vydávané Matice českou IV/řád I/odd. 2 spisů muzejních Nr. 145«*, Praha.
- Cibulka J., 1941, *Korunovační Řád Českých Králů (ad 1347)*. *Limitierte Liebhaberausgabe. Aus dem Lateinischen übersetzt von Karel Koskočil*, Praha.
- Gebauer J., 1894, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl I. *Hláskosloví*, Praha.
- Gebauer J., 1898a, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl III/1. *Tvarosloví (Sklonování)*, Praha.
- Gebauer J., 1898b, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl III/2. *Tvarosloví (Časování)*, Praha.
- Gebauer J., 1929, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl IV. *Skladba*, Praha.
- Gebauer J., 1970, *Slovník staročeský*, díl 1 (A–J), díl 2 (K–N). Praha.
- Komárek M., 1958 (1969), *Historická mluvnice česká*, díl I: *Hláskosloví*, Praha.
- Trávníček Fr., 1935, *Historická mluvnice československá*, Praha.

Trávníček Fr., 1956a, *Historická mluvnice česká*, Praha.

Trávníček Fr., 1956b, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl III. *Skladba*, Praha.

Vážný V., 1968, *Historická mluvnice jazyka českého*, díl II/1. *Tvaroslovi (Skloňování)*, Praha.

Mieczysław Balowski, Poznań